

Suuret ikäluokat ja asutustoiminta

OLAVI HAIMI

Suuret ikäluokat ovat jälleen julkisen keskustelun kohteena. Tällä kertaa kysymys on ikäluokkien siirtymisestä eläkkeelle. Suurten ikäluokkien katsotaan lisäävän eläkkeiden aiheuttamaa taloudellista räsitusta, jopa muodostavan eläkepommein. Pelätään niiden myös aiheuttavan eläkkeelle jäädessään työvoimapulaa. Tällaiset pelot ovat ymmärrettäviä, sillä nämä ikäluokat olivat ja ovat edelleen todella poikkeavan suuria. Ne syntyivät heti jatkosodan jälkeen. Tavallisesti luetaan suuriin ikäluokkiin kuuluviksi vuosina 1946–1950 syntyneet. Ajanjaksona syntyi keskimäärin 104 700 lasta vuodessa, eli melkein puolitoista kertaa enemmän kuin sotaa edeltäneinä vuosina ja melkein kaksi kertaa enemmän kuin viime vuosina.

Suuret ikäluokat ovat muutenkin olleet esillä. Niiden ominaisuudet ovat olleet monen selvityksen ja tutkimuksen kohteena. Tilastokeskus omisti Hyvinvointikatsauksensa numeron 1/2002 näille ikäluokille. Kolmessatoista artikkelissa tarkasteltiin numeroin, mitä ikäluokille on tapahtunut 50 vuoden aikana ja mitä ominaispiirteitä niissä on.

Ehkä nyt, kun pohdiskellaan syntyvyyden lisäämisen keinoja, on aiheellista tarkemmin palauttaa mieliin, miten suuret ikäluokat syntyivät ja mitkä tekijät aiheuttivat näiden ikäluokkien muodostumisen käsitteeksi – sukupolveksi.

Euroopan kärkeen

Sodanjälkeinen korkea syntyvyys on yleistä ja luonnollista. Missään muussa sotaa käyneessä maassa ei syntyvyys kuitenkaan noussut sotaa edeltäneistä vuosista niin paljon kuin Suomessa.

Kiitän avusta ja kommentteista Seppo Laaksosta, Pekka Myrskylää, Mauri Niemistä ja Marketta Ritamiestä sekä erityisesti hallintoneuvos P. O. Väisästä asutustoiminnan omakohtaisten kokemusten muistelusta.

Meillä oli poikkeavaa myös se, että korkea syntyvyys jatkui usean vuoden ajan. Yleensä tämä ilmiö rajoittuu kahteen sodanjälkeiseen vuoteen, kuten esimerkiksi Britanniassa. Saksassa ilmiötä ei ollut lainkaan. Syntyvyys, yleisillä syntyvyysluvuilla mitattuna, oli meillä vuosina 1946–1950 Euroopan korkein ja jatkui Länsi-Euroopan korkeimpana aina 1950-luvun puoliväliin (Mitchell 1998). Suuria ikäluokkia – vähintään 90 000 vuodessa – voikin sanoa syntyneen vuosikymmenen ajan eli vuoteen 1955. Tällaisena pitkänä jatkumona suuret ikäluokat käsitetään tässä tarkastelussa. Perusteluna laajemmalle käsitteelle voidaan lisäksi esittää, että lapsikuolevuus laski 1950-luvun alussa huomattavasti, mikä pienensi 1950-luvun alun ikäluokkien eroa edellisiin suuriin ikäluokkiin.

Miksi syntyvyys Suomessa nousi sodan jälkeen kymmeneksi vuodeksi tavallista korkeammaksi? Se ei johtunut yksinomaan sota-ajan alhaisesta syntyvyydestä, synnytysten siirtämisestä, kuten on esitetty, sillä syntyvyys ei sodan aikana, vuotta 1942 lukuun ottamatta, ollut meillä alhaisempi kuin 1930-luvun lopun syntyvyys. Syntyvyys alkoi jopa nousta jo sodan aikana.

”Suuret ikäluokat eivät syntyneet sattumalta. Niiden tuloa edelsi valtava syntyvyyspropaganda, joka jatkosodan loppuvaiheissa vain kiihtyi. Maahan oli saatava lisää lapsia.” Näin kirjoitti vuonna 2002 Kotiliesi (19/2002). Kannanotto noteerattiin television aamulähetyksessä. On totta, että sodan aikana propagoitiin syntyvyyden puolesta, mm. perustettiin Väestöliitto ja ilmestyi Lauri Haarlan kirja ”Liian vähän poikia”. Yleisesti katsottiin, että olemme liian pieni kansa puolustautumaan hyökkäyksiä vastaan. Tuskin kansalaiset kuitenkaan sodan jälkeen ajattelivat näin isänmaallisesti. Toki sodan päättyminen nosti mielialoja, mikä puolestaan vaikutti avioitumiseen ja syntyvyyteen. Onpa eräässä selvityksessä esitetty, että sodan kurimuksesta selvinneet mie-

het ajattelivat selviävänsä mistä tahansa ja aloittivat hurjan elämänmenon, joka ilmeni lasten sarta- tuotantona.

Edellä esitetyt tekijät eivät yksinään selitä korkeata syntyvyyttä, varsinkaan 1950-luvulla. Etsittäessä lisäselitystä voidaan todeta, että syntyvyys Suomen kaupungeissa nousi sodan jälkeen vähemmän ja saavutti korkeimman arvonsa aikaisemmin kuin maalaiskunnissa eikä pysynyt korkeana yhtä kauan. Sama koskee Etelä- ja Länsi-Suomen maaseutua verrattuna muuhun maaseutuun. (SVT, sarja VI A.)

Nämä toteamukset antavat aihetta tarkastella sodanjälkeisen asutustoiminnan vaikutusta syntyvyyteen. Asutustoiminnan vaikutuksesta on mainintoja eräissä selvityksissä. Joissakin näistä asutustoiminnan vaikutus on nähty hyvin merkityksellisenä, joissakin taas minimaalisena. Tarkemmin vaikutusta ei ole selvitetty.

Asutustoiminta käynnistyy

Kohta sodan jälkeen meillä aloitettiin asutustoiminta, jolla sijoitettiin maataloussiirtoväki uusille asuinalueille ja suurelle joukolle perheellisiä rintamamiehiä hankittiin maata. Asutustoiminta oli suuri yhteiskunnallinen suunnittelutehtävä, jollaista ei muissa maissa toteutettu. Missään muualla ei ole sodan takia luovutetun alueen väestöä sijoitettu niin nopeasti ja täydellisesti kuin Suomessa eikä missään ole niin suurta osaa rintamasotilaista asutettu. Nämä laajamittaiset järjestelyt herättivät suurta kansainvälistä kiinnostusta. Asutustoiminta oli omiaan luomaan uskoa tulevaisuuteen. Se myös vahvisti yhteiskuntarauhaa, mikä olikin yksi sen tavoitteista. Näiden tavoitteiden toteutumisella oli eittämättä vaikutusta syntyvyyteen.

Asutustoiminnassa maata jaettiin valtion toimesta maataloutta harjoittaneelle siirtoväelle, sotainvalideille, sotaeskkille ja sotaorvoille sekä perheellisille rintamamiehille. Etu oikeusjärjestys oli tämä.

Maan hankkiminen siirtoväelle oli suurimmalta osin korvauskysymys. Sotainvalidien, sotaeskkien ja sotaorpojen sekä rintamamiesten osalta maansaanti perustui sota-ajan lupaukseen, että rauhan tultua heille luovutetaan maata. Mitään virallista lupausta ei kuitenkaan koskaan annettu. Käsitys lupauksesta kaikkia rintamamiehiä koskevana syntyi jo jatkosodan alkuvaiheessa kuin itsestään ja levisi kansan ja sotilaiden keskuudes-

sa. Se vahvistui eräiden poliitikkojen puheiden ja eräiden kirjoitusten (mm. Helsingin Sanomien pääkirjoitus 30.9.1941) ansiosta.

”Lupauksella” lienee ollut myönteinen vaikutus kansan mielialaan ja sitä kautta avioituvuuteen sekä syntyvyyteen jo sodan aikana. Maannälkä oli ennen sotaa ollut suuri maaseudun nuorten keskuudessa, varsinkin Itä- ja Pohjois-Suomessa, jossa tilattoman väestön osuus oli suuri. Siitä oli ollut seurauksena alhainen avioituvuus syrjäseuduilla.

Julkisesti esitettyjen vaatimusten takia asiaa valmistelemaan asetettiin komitea marraskuussa 1941. Kohta sodan jälkeen, syksyllä 1944, asetettiin muuttuneissa olosuhteissa uusi komitea. Molempien komiteoiden mietinnöissä viitattiin annettuihin lupauksiin. Lisäksi niissä korostettiin syntyvyyden lisäämisen tärkeyttä. Siihen ajateltiin päästävän pienviljelyä lisäämällä, koska syntyvyys on pienviljelmillä yleensä suuri. Syntyvyyden lisäämiseen tähtäsi ilmeisesti jälkimmäisen komitean esittämä perheellisysehto rintamamiesten maansaannille.

Asutustoiminnan käynnistänyt maanhankintalaki hyväksyttiin jo toukokuussa 1945. Näin nopea toiminta oli mahdollinen, koska siirtoväen asuttamisessa oli suoritettu kenraaliharjoitus jo välirauhan aikana. Myös hallituksen esityksessä viitattiin lupaukseen ja yhteiskunnallisiin näkökohtiin. Perheellisuuden vaatimus ei ilmeisesti tullut heti yleiseen tietoisuuteen, koska avioituvuus nousi poikkeuksellisen korkealle syyskuussa 1945, kun tilan haku aika meni umpeen lokakuun alussa. Näin nuoria rintamamiehiä jäi paljon asutustoiminnan ulkopuolelle.

Asutustiloja muodostettiin kaikkiaan noin 101 000, joista kolmannes oli omakotitontteja. Viljelys- ja asuntoviljelystiloista siirtoväelle tuli vajaa puolet ja toinen puoli suurimmalta osin rintamamiehille ja sotainvalideille. Maa annettiin ilmaiseksi ja raivaamiseen ja rakentamiseen myönnettiin halpakorkoista lainaa. Laina-ajat olivat pitkiä, jopa 36 vuotta. Viisi ensimmäistä vuotta olivat vapaita kuoletuksesta ja korosta.

Vaikka oikeutta asutustilaan piti hakea jo vuonna 1945, sopivan maa-alan hankkiminen rintamamiehille saattoi siirtyä pitkälle 1950-lukuun, varsinkin Pohjois-Suomessa. Odotusaikana ehti syntyä monta lasta. Maansaantia seuraavien viiden hallintavuoden aikana, ennen tilan ostamista, suoritettiin tilan rakentaminen ja kunnostaminen saadun lainan turvin. Jos asutustilallisella oli hallintasopimusta laadittaessa vähintään kolme lasta,

alennettiin vahvistettua lainaa viidestä viiteentoista prosenttia tilan hinnasta riippuen kolmannen ja kunkin sitä seuraavan lapsen osalta. Jokaisesta tällaiseen perheeseen myöhemmin syntyvää lasta lapsesta annettiin yksi vapaavuosi lainan vuotuismaksuista eli viisi prosenttia lainan alkuperäisestä määrästä. Siirtoväkeen kuuluville ei velkaa juuri kertynyt, koska sen maksamiseen käytettiin korvauksia.

Maksuhelpotukset lisäävät lapsilukua

Ensimmäisiin suuriin ikäluokkiin maksuhelpotuksilla ei tietenkään voinut olla kovin suurta vaikutusta. Tieto asutustilan saamisesta ja tulevista helpotuksista saattoi kuitenkin vaikuttaa perhesuunnitteluun, varsinkin kun rintamamiesten suurin osa sai tilansa kotikunnastaan. On inhimillistä ja rationaalista, että pariskunnat pohtivat lasten vaikutusta perheen talouteen. Siihen aikaan ei ainakaan maaseudulla lapsista aiheutunut suuria kustannuksia.

Kuinka paljon helpotuksia myönnettiin vähintään kolmilapsisille asutusperheille, ei ole tiedossa. Eräistä alueellisista selvityksistä tiedetään, että asutustilallisilla oli selvästi enemmän lapsia kuin muilla tilallisilla ja lapset syntyivät perheisiin lyhyin väliajoin. Näin nimenomaan rintamamiesten perheissä, koska rintamamiesten keski-ikä oli selvästi matalampi kuin siirtoväen. Eräissä pohjoiskarjalaisessa kunnassa oli asutustilojen tyypillisin lapsiluku lainaa myönnettäessä kolmesta viiteen. Asutustilallisilla oli kyseisessä kunnassa jo vuonna 1950 keskimäärin 3,4 lasta, kun luku koko kunnassa oli 1,9. (Saarelainen 1995.) Toisen tutkimuksen (Hult 1987) mukaan kahdessa keskisuomalaisessa kunnassa asutustiloilla oli yleisesti neljästä kuuteen ja jopa yli seitsemän lasta. Pyrkimys suureen lapsilukuun on voinut johtua paitsi silloisesta maan tavasta myös siitä, että haluttiin tilalle työvoimaa, koska koneita ei pienviljelmillä liiemmästi ollut. Odoteltaessa lasten työpanosta ei maksuhelpotuksia varmaankaan vähätelty.

Asutustoiminnan merkitystä syntyvyyteen ei voida siis osoittaa suoraan. Eihän tiedetä edes lapsilukuun perustuvien maksuhelpotusten kokonaislukumäärää. Valtion tilinpäätöksistä ilmenee, että vuosina 1948–1959 lainojen alennuksista sekä vapaavuosista aiheutui menoja yhteensä noin 370 miljoonaa markkaa vuoden 2001 rahanarvossa. Korkeimmillaan menot olivat vuosina

1952–1956. Vähäisestä helpotuksesta maksuihin ei siten ollut kyse, eikä ilmeisesti liioin vähäisestä vaikutuksesta syntyvyyteen.

Lapsillisät

Syntyvyyteen vaikuttavana tekijänä on lisäksi todettava lapsilisien maksamisen alkaminen vuonna 1948 syntyvyyden ollessa korkeimmillaan. Syy ei ollutkaan väestö- eikä perhepoliittinen, vaan palkkapolitiittinen. Lapsillisillä ei ole tosin todettu olevan pitkällä aikavälillä syntyvyyttä lisäävää vaikutusta (esim. Gauthier & Hatzius 1997). Uutena perhetukena niillä lienee ollut kuitenkin merkitystä syntyvyyden säilymiselle korkeana. Merkitystä lisäsi ilmeisesti se, että lapsillisä maksetaan äideille, joten he saivat käyttöönsä ”omaa rahaa” – pientilojen emännät varmaan ensimmäistä kertaa. Lapsillisän markkamäärää nostettiin kolmena vuotena yleistä hintakehitystä nopeammin, mikä antoi kuvan lapsiperheiden arvostuksesta. Sitten valtiovalta unohti lapsillisän rutiininomaiseksi tueksi yhdeksäksi vuodeksi ja inflaatio söi reaaliarvoa vaihtelevasti vuosittain.

Maksuhelpotuksilla oli varmaan suurempi vaikutus kuin yleisillä etuuksilla, koska ne kohdistuivat tiettyihin perheisiin ja ajankohtana, jolloin tarvittiin taloudellista tukea.

Asutuksen ja syntyvyyden alueellinen jakauma

Niissä maalaiskunnissa, joissa oli voimakasta rintamamiesten (mukaan lukien sotainvalidit) asutustoimintaa, syntyvyys pysyi yleensä korkeana koko 1940-luvun lopun ja 1950-luvun alun tai jopa kiihtyi, vaikka yleinen suunta oli jo laskussa. Näin tapahtui nimenomaan Itä- ja Pohjois-Suomessa. Siellä oli rintamamiesten maatalouteen asuttamisen pääpaino; siirtoväki sijoitettiin pääasiassa jo valmiille peltomaille eteläiseen Suomeen ja omakotitontit perustettiin asutuskeskuksiin. Asuttamisen jakauma käy yhteen syntyvyyden nousun alueellisen jakautumisen kanssa. Rintamamiesten asuttaminen maatalouteen oli voimakasta suunnilleen linjan Savonlinna–Jyväskylä–Kokkola pohjoispuolella. Tämän alueen kunnissa oli rintamamiestilojen osuus kaikista maataloustiloista keskimäärin yksitoista prosenttia ja siirtoväen kuusi prosenttia (Väisänen 1966). Tä-

mä oli myös alue, jolla syntyvyys maalaiskunnissa nousi hitaammin mutta enemmän ja pysyi korkeana pidempään kuin eteläisemmällä alueella. Kunnittain poikkeamia tietenkin oli. (SVT, sarja VI A.) Rintamamiestilojen osuus oli myös Varsinais-Suomen ja Kanta-Hämeen maakunnissa keskitasoa korkeampi, mutta ei syntyvyyden nousu.

Rintamamiesten asutustilat olivat pieniä ja noin puolet niistä oli ns. kylmiä tiloja sekä sijoitettu varsinkin Itä- ja Pohjois-Suomessa usein alueille, joilla maatalouden harjoittamiselle ei ollut kunnan edellytyksiä. Maksuista selviäminen oli siten vaikeata, vaikka raivaamiseen saatiinkin uudisraivauspalkkiota. Maanviljelyn lisäksi oli turvaututtava sivuansioihin – ja pirttiviljelyyn. Asutustilojen emännät hoitivat laina-asioita terveytensä kustannuksella. Puhuttiin ”akantappolaista”.

Asutustilallisten velkarasitus säilyi Pohjois- ja Itä-Suomessa kuitenkin jatkuvasti korkeana, kunnes vuonna 1973 säädetyllä lailla alueen eräissä kunnissa ahtaimmassa taloudellisessa asemassa olevat asutustilalliset vapautettiin jäljellä olevista maksuista. Laki koski myös ennen sotaa ja vuoden 1958 jälkeen muodostettuja asutustiloja.

Suuret ikäluokat – rytmihäiriö ja ongelmasukupolvi

Suuret ikäluokat eivät todellakaan syntyneet satumatlta. Asutustoiminnan sivutavoite toteutui. Pientilojen muodostaminen ja lainoituksen helpotukset auttoivat osaltaan syntyvyyttä nousemaan huippulukuihin kymmeneksi vuodeksi. Pudotus olikin sitten sitä rajumpi. Syntyvyys lasi 1950-luvun lopussa Suomessa jyrkemmin kuin muualla ja asetuimme syntyvyyden keskitasoon Euroopassa.

Suuret ikäluokat olivat väestönkehityksen rytmihäiriö, kuten väestöntutkijat tällaisia äkillisiä muutoksia nimeävät. Ne olivat silloisen yhteiskunnan voimavaroille ongelma. Ne täyttivät neuvolat ja kasvattivat kansakoulujen luokat yli 40-oppilaisiksi. Nuoret joutuivat 1970-luvulla kilpailemaan mm. koulutuspaikoista, asunnoista ja työpaikoista. Kilpailu ajoi heitä suurin joukoin Ruotsiin helpottamaan sikäläistä työvoimapulaa. Samalla maastamuutto lievensi Suomen työttömyyttä. Toki ikäluokista riitti työvoimaa auttaamaan Etelä-Suomen, varsinkin Uudenmaan läänin, keskusten kasvua ja yleensäkin teollistuvan yhteiskunnan kasvua. Maastamuuttoa ja maasta-

muuttoa tapahtui eniten alueelta edellä esitetyn linjan pohjoispuolella. On luonnollista, että mitä suurempi jonkin alueen tietty ikäluokka on, sitä enemmän se joutuu muuttamaan, jos alueella ei ole yleisiä kehitysmahdollisuuksia.

Suuret ikäluokat ovat olleet yhteiskunnalle ongelmallisia koko elinkaarensa ajan. Ikäluokkien hedelmällisyys oli ”pettymys”, se oli alhaisempi kuin edellisten ja myös seuraavien ikäluokkien. Vuonna 1973 hedelmällisyys oli Suomessa Euroopan alhaisin. Vaikka hedelmällisyydessä olivat suuret ikäluokat, näkyy niiden tuotos nykyisessä ikäpyramidissa melkein yhtä suurena kymmenen ikävuoden lovena kuin pullistuma 20–30 vuotta aikaisemmin. Ilman tätä lovea olisi vähemmän aihetta pelätä eläkepommia ja työvoimapulaa. Johntuiko alhainen hedelmällisyys ikäluokkien liiallisen koon aiheuttamista kokemuksista lapsuudessa ja nuoruudessa vai myös yhteiskunnallisista muutoksista ja mm. tehokkaiden ehkäisymenetelmien yleistymisestä 1960- ja 1970-luvulla?

Suurilla ikäluokilla on yhteisiä, muista ikäluokista poikkeavia kokemuksia niin paljon, että niiden voi katsoa muodostavan sukupolven.

Asutustoiminnan arviointia

Asutustoimintaa on arvosteltu mm. sen aiheuttamien kustannusten ja tilojen pienuuden takia. Kalliiksihan se tuli, mutta se oli niissä olosuhteissa välttämätön ja oikeudenmukainen toimenpide. Asutustilallisten suuren määrän takia varsinkin muiden kuin siirtoväen tilat jäivät liian pieniksi. Asutustoiminnalla luotiin uudet asumismahdollisuudet ja toimeentulon edellytykset suurelle väestömäärälle. Sillä oli myös välillisesti suuri merkitys silloin yhteiskuntaan patoutuneiden jännitteiden purkamisessa. Tätä arvostivat maanhankintalakeja toteuttaneet virkamiehet. (Hallitusneuvos P. O. Väisänen haastattelu 12.3.2003.)

Asutustoiminta olisi ilmeisesti onnistunut paremmin, jos olisimme voineet vastaanottaa USA:sta Marshall-apua vuosina 1948–1952 kuten muut Länsi-Euroopan sotaa käyneet maat. Avusta, joka oli tuntuva, olisi meillä liiennyt varmaan myös asutustilojen hyväksi.

Syntyvyyden lisääminen

Suurten ikäluokkien synty ja pitkä jatkumo osoit-

tavat, että erällä toimenpiteillä on mahdollista vaikuttaa syntyvyyteen. Syntyvyyden suureen nousuun ei ole nykyisessä ikärakenteessa syytä pyrkiä. Syntyvyyden lisäämiseksi pienin askelin on taloudellisilla etuuksilla ilmeisesti edelleen vaikutusta. Niiden tulisi kuitenkin olla tuntuvia ja kohdistettuja siten, että ne todella edistävät per-

heen tavoitetta ja mahdollisuutta lasten hankkimiseen. Perheen hyvinvoinnin kustannuksella ei tietenkään pidä pyrkiä syntyvyyttä lisäämään. Kaikkien toimenpiteiden tulisi olla sellaisia, että ne osoittavat lapsiperheiden arvostusta, ja suunnitelmallisia, eikä tempoilevia, kuten lapsilisäjärjestelmä.

KIRJALLISUUS

- GAUTHIER, ANN HELENE & HATZIUS, JAN: Family benefits and fertility. An econometric analysis. *Population Studies* 51 (1997), 295–306
- HULT, JUHANI: Asutustilan perilliset. *Suunnittelu- ja maantieteen yhdistyksen julkaisuja* 26. Helsinki 1987
- MITCHELL, B. R.: *International Historical Statistics*. London: Macmillan, 1998
- SAARELAINEN, ASKO: *Raivausavuista Euroaikaan*. Teok-

- ssa: Laitinen Erkki (toim.): *Rintamalta raivioille*. Jyväskylä: Gummerus, 1995
- SUOMEN VIRALLINEN TILASTO (SVT). Sarja VI A. Väestönmuutokset 1936–1959. Helsinki: Tilastokeskus
- VÄISÄNEN, P. O.: *Asutustilojen alueellisesta jakaantumisesta ja siihen vaikuttaneista syistä sekä asutustilojen suuruudesta Suomessa*. Julkaisematon tutkimus, 1966.